

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ АРХИТЕКТУРА ҚУРИЛИШ ИНСТИТУТИ

“ФАЛСАФИЙ ВА ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ФАНЛАР” КАФЕДРАСИ

**МАВЗУ: ФОЯ ВА МАФКУРАЛАРНИНГ ЖАМИЯТ ХАЁТИДАГИ
ЎРНИ ВА АХАМИЯТИ**

**Бажарди: Мустафоева М.
Текширди: Бердалиев Н.**

Тошкент 2017

Режа:

Кириш

- 1. Инсон хаётида хам, жамият тараққиётида хам ғояларнинг тутган ўрни. Ғоя тушунчаси.**
- 2. Ғояларнинг турлари.**
- 3. Ғоя ва мафкураларнинг шакллари.**
- 4. Хозирги даврда мафкураларнинг намоёп бўлиш масаласи долзарб масалалардан биридир.**
- 5. Ғоя ва мафкуранинг инсон ва жамият хаётидаги ахамияти.**

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар

Кириш

Ҳар бир киши ўзи яшаётган жамият мамлакат ёки давлатнинг мақсадини, уни ифода этадиган ғояларини билиши, аниқ тасаввур этиши керак. Шунда бу мақсадлар унинг онг ва тафаккуридан жой олади. Ёки шунчаки жой олиб қолмасдан, аста-секин унга нисбатан ишонч, эътиқод пайдо бўлади. Ишонч, эътиқод шундайки, усиз инсон ўз йўлини, мақсад ва манфаатларини қўра олмайди. У қанча мусткаҳкам бўлса, бу ғоя ёки мақсад йўлида ўзини бағишлаш, фаолиятини унга мос тарзда кўради, ундан чекиниш ҳолларини эса, қабул қила олмайди. Ғоя, мақсадлар ҳар бир инсон ҳатти-ҳаракати, фаолияти билан муштарак тарзда уйғунлашиб боради. Жамиятнинг ўз-ўзини ташкил этишга, инсонларни, жамият аъзоларини, миллатни, халқни бирлаштиришга, уюштиришга хизмат қиласди. Аниқ мақсадлар сари йўналтиради. Миллий ғоя одамларнинг ўзаро ҳамкор ва ҳамжиҳатлилигини таъминлайди. Кучли маънавий руҳий омилга айланиб тараққиётга хизмат қиласди.

Дарҳақиқат, миллий истиқлол ғояси Ўзбекистонда ана шундай эзгу мақсад йўлида хизмат қиласди ган ёки шунга ундейдиган, сафарбар этувчи кучга эга бўлган ғоялар, мақсадларни ўзида мужассам этган маънавий, руҳий, куч-кувват манбаидир.

Миллий истиқлол ғояси фикрни-фикрдан, ғояни-ғоядан, маърифатнинг жаҳолатдан фарқини кўришга, эзгу фикр, ғоя ва амаллар билан бирга ёвуз, тажовузкор фикр, ғоялар борлигидан ҳам огоҳ этади. Миллий истиқлол ғояси инсонларни, халқ, миллатни эзгу фикр, ғоялар ва амаллар атрофида бирлаштиришга хизмат қиласди. Уларда ёвуз ва тажовузкор ғоянинг ҳар қандай кўринишига нисбатан ғоявий иммунитетни мустаҳкамлайди. Эзгу, бунёдкор ғоялар билан яшашга, ўз фаолиятини эркин, фаровон ҳаётга йўналтиришга ҳаракат қиласди.

Инсон хаётида хам, жамият тараққиётида хам ғояларнинг тутган ўрни. Ғоя тушунчаси.

Инсоният тарихи ғоялар тарихидир. Хуш, ғоя нима, нега унга бу кадар катта эътибор ва ахамият берилади? Маълумки, хар кандай миллат ва халк, хар кандай ижтимоий тўзум ва давлат муайян бир тамойиллар ва кадриятлар асосида хаёт кечиради хамда ўз манфаатлари, мақсадмуддаолари, орзу-интилишларини кўзлаб харакат килади. бинобарин, улар хаётдаги маълум бир мафкурага таянади. Хуш, мафкура нима, у кандай ғоялар асосида шаклланади ва кай тарзда жамиятни харакатга келтиради? Нега айрим мафкуралар баъзи миллатларнинг юксалишига сабаб булса, айримлари бутун-бутун халкларни инкиroz ва таназзулга дучор этади? «Миллий истиқлол ғояси» буйича мазкур машгулотимиз айнан шу ва шу каби масалалар талкинига багишланган. Маълумки, инсон ўзининг аклзаковати, иймон-эътигоди ва ижодий меҳнати билан бошка барча тирик жонзотлардан фарқ килади.

Инсон онгли мавжудот. Онгни шартли равишда икки катта кисмга бўлиш мумкин: биринчиси, инсоннинг рухий олами; иккинчиси - фикрий олам, яъни тафаккур оламидир. Рухий олам (бу соҳани рухшунослик илми - психология тадқик этади) ўз таркибига сезгилар, идрок, тасаввур, кечинма, хис-хаяжон, диккат, хотира ва бошкаларни камраб олади. Тафаккурнинг мантикий шаклларига тушунча, хукм ва хулоса киради (буларни логика, яъни мантиқ фани урганади). Фалсафанинг олтин коидаларидан бири - тил ва тафаккур бирлигидир. Тилнинг энг бирламчи маҳсули сўз бўлгани каби, тафаккур нинг дастлабки шакли - тушунчадир. Тушунчалар бир ёки бир неча сўзлар билан ифодаланади, аммо хар кандай сўз хам тушунча була олмайди. Сўзлар воситасида англатилган фикр гап деб аталишини биз бошлангич синфларданок билганмиз. Инсон тафаккури вокеликни идрок этиш мобайнида турли фикрлар, карашлар, ғоялар ва таълимотлар яратади. бинобарин, ғоялар хам инсон тафаккурининг маҳсулидир. Лекин тафаккур яратган хар кандай фикр ёки караш, мулохаза ёки нуктаи назар ғоя була олмайди. Факат энг кучли, таъсирчан, залворли фикрларгина ғоя була олиши мумкин. Илмий адабиётларда ғоя, мафкура, идея ва идеология тушунчалари ишлатилмокда. Идея ва идеология купрок гарб давлатларида хамда рус тилидаги манбаларда учрайди. Идея ибораси юонон тилидаги идеа сўзидан олинган, идеология учун ўзак бўлиб хисобланади ва тушунча ёхуд фикр маъносини англатади. Идеология (идеа - ғоя, тушунча, логос - таълимот) атамаси эса ғоялар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади:

- ғояларнинг мохият-мазмуни, шаклланиши, ахамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа бўлиб хисобланади;
- муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга этиш усуллари, воситалари, омиллари тизимини англатади. Ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи яна шундаки, булар гарчи тафаккурда пайдо булса-да, инсон (ва жамият) рухиятига, хатто туб катламларига хам сингиб боради. ғоя шундай кувватга егаки, у одамнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни харакатга келтирувчи, мақсад сари этакловчи рухий-аклий кучга айланади.

Ғоя мохиятан ижтимоий характерга эга. муайян ғоялар одатда алоҳида

олинган шахс онгида шаклланади, кейинчалик эса жамиятнинг турли катламларига таркалади, турли элатлар ва миллатлар орасида ёйилади. Мустакил хаётга кадам куяётган янги авлод жамиятда мавжуд ғоялартасирида тарбияланади, муайян карашлар ва ғояларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида янги ғояларни яратади ва таргига этади. Хаг бир нарсанинг ўз ибтидоси ва интихоси бўлади. Ғоялар хам ўз «умри»га эга. Улар хам маълум маконда ва замонда пайдо бўлиши, жамият ривожига муайян хисса кушиши, кишиларнинг онги ва калбидан жой олиши, ўз умрини яшаб, жозиба кучи ва кувватини йукотгач, тарихий хотирага айланиши хам мумкин. Ғояга таъриф бериш учун унинг мохиятини намоён этадиган асосий хусусиятларни санаб утиш лозим бўлади. Ғоянинг энг муҳим хусусияти - инсонни ва жамиятни мақсад сари этаклайдиган, уларни харакатга келтирадиган, сафарбар этадиган куч эканидадир. Хулоса килиб айтадиган булсак, ғоя деб, инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, рухиятга кучли таъсир утказиб, жамият ва одамларни харакатга келтирадиган, уларни мақсад-муддао сари этаклайдиган улугвор фикрга айтилади.

Ғояларнинг турлари.

Тафаккурнинг махсули сифатида ғоя теварак оламни урганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Ижтимоий онгнинг барча шакллари- илм-фан, дин, фалсафа, санъат ва бадиий адабиёт, ахлок, сиёsat ва хукук- муайян бир ғояларн яратади, уларга таянади ва улами ривожлантиради. Маълум маънода айтиш мумкинки, хар бир онг соҳасининг ўз ғоялари мавжуд бўлади. Мазмуни ва намоён бўлиш шаклига караб, ғояларни бир канча турларга ажратиш мумкин. Масалан:

- диний ғоялар;
- илмий ғоялар;
- фалсафий ғоялар;
- бадиий ғоялар;
- ижтимоий-сиёсий ғоялар;
- м иллий ғоялар;
- умуминсоний ғоялар ва хоказо.

Диний ғоялардеб, хар бир диний таълимот ва окимнинг асосини, диний иймон- эътиқоднинг негизини ташкил этувчи акидаларга айтилади.

Ибтидой динлар хар бир нарсанинг жонли экани, жоннинг абадийлиги, бут ва санамларнинг, табиий жисм ва ходисаларнинг илохий кувватга егалиги тўғрисидаги карашларга асосланган еди. Масалан, хиндарнинг диний тасаввурларига кура, жон кучиб юради, бу хаётда у инсонда булса, кейинги хаётда бошка жонзотга утиши мумкин.

Илоҳларнинг куплиги хақидаги фикрга таянадиган политеизм динлари вакти келиб монотеистик - яккахудолик ғояси асосидаги динларга ўз умини бушатиб берган. Яккахудолик ғояси миллий динларда {масалан, иудаизмда}, айникса жаҳон динлари - христианлик ва исломда ўз ифодасини яккол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги ғояси асосида унинг

барча ақидалари, руқнлари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган. Илмий ғоялар - фан тараққиётининг самараси, илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари (принциплари), устувор коидаларини (постулатларини) ташкил киладиган илмий фикрлардир.

Ғояларнинг «хаёти», уларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, бошка ғоялар билан ўзаро муносабати, кураши ва нихоят, эскирган ғояларнинг янгилари билан алмашиниши, айникса, илмий ғоялар мисолида яккол намоён бўлади. Кадимги юонон файласуфлари табиий жисмларнинг энг кичик, булинмайдиган зарраси, деб «атом» тушунчасини киритган едилар. Птолемей-аристотелдан тортиб, урта аср Улугбек астрономиясигача дунёning маркази Ер деб хисоблаб келганлар; Евклид геометрияси, Ньютон механикаси, Дарвин таълимоти хам ўз даврининг энг илгор илмий ғояларига асосланган эди. Илм-фан тараққиёти атомнинг булинишини, коинот маркази Ер емаслигини хам ишончли далиллар билан исботлади; квант механираси, ирсият назарияси ва бошка куплаб кашфиётлар килинди. Дунёга А. Эйнштейн, Х. бор, Ф. Резерфорд, М.С. Кюри ва бошкамарнинг номларини таниш килган ядро физикаси соҳасидаги кашфиётлар хам илмий ғоялар асосига курилган. XX асрда инсоният нихоятда кур илмий ғояларни амалиётга айлантируди. Космик ракеталар, компьютер ва уяли телефонлар, телевидение ва бошка соҳалардаги ютуклар бунга ёркин мисол бўлади. Фан тараққиёти ўзлуксиз ва чексиздир. бу жараёнда амалиёт тасдиқланмаган, эскирган карашлар янги илмий ғоялар билан урин алмашаверади. Фалсафий ғоялар хар бир фалсафий таълимотнинг асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва карашлардир. Улар бизни ураб турган дунёни билиш жараёнида, кишилик жамиятининг тараққиёти мобайнида тупланган билимларни умумлаштириш, инсон хаётининг маънозамзуни, унинг баҳт-саодати каби м асалалар устида мулохаза юритиш асосида шаклланади. Инсоният тарихида турли халкламинг акл-заковат соҳиблари, доно файласуф ва илоҳиётчилари турфа хил ғоялар яратганлар. (Сиз булар билан фалсафа тарихини урганиш пайтида батафсил танишгансиз.) аммо фалсафий ғоялар хақида гап кетганда, жаҳон фалсафий фикри ривожига бекиёс хисса кушган ўзбэк мутафаккирлари яратган меросни ёдга олмаслик мумкин эмас.

Форобийнинг фозил шахар тўғрисидаги, тасаввуф даҳоларининг комил инсон хақидаги, Ибн Синонинг тана ва рух муносабатига оид, Алишэр Навоийнинг адолат ва инсонийлик борасидаги теран фикрлари фалсафий ғояларнинг ёркин намунасидир. бадиий ғоялар - адабиёт ва санъат асарининг асосий маънозамзуни ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат киладиган этакчи фикрлардир. Улар хаётдан олинади, бадиий талкинлар асосида баён этилади, ўқувчидаги муайян таассурот уйготади. адабий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиб холлари хам ана шу асосда руй беради. Бадиий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳиятига таъсир утказишда, одамларни харакат ва жунбушга келтиришда бадиий адабиёт ва санъатнинг ахамияти бекиёсдир. Миллий истиқбол ғоясини тарғиб этиш, халкнинг онги ва калбига сингдиришда хам улар муҳим восита бўлиб хизмат килади. Ижтимоий-

сиёсий ғоялар хар бир халқ ва умуман башариятнинг орзу- умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин хаёт ва адолатли тўзумни тараннум этади. Озодлик ва мустакиллик, адолат ва хакикат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик ғоялари шулар жумласидандир. асрлар мобайнида бундай буюк, улмас ғоялар халкларга куч-кувват ва илхом багишлаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган. Озодлик ғояси - мазлумларни ўз эрки учун курашга чорлайдиган, куллик ва карамлиknинг хар кандай куринишини инкор этадиган ғоядир. **Мустакиллик ғояси** - энг улуг ва эзгу ғоя. Хар бир халқ истиқлол туфайли ўзига ёт ва бегона тўзумдан, ижтимоий тазииклардан халос бўлади, ўз салоҳиятини тула тукис ишга солиш, ўзи истаган ва ўзи танлаган уулдан бориши имкониятини кулга киритади. Адолат ва хакконият ғоялари - инсоннинг табиати ва ижтимоий тўзумнинг моҳиятини белгилайдиган, кудратли кучга эга бўлган ғоялардир. Одамлар асрлар мобайнида одил жамиятни орзу килиб, хакикат тантанаси учун курашиб келган. адолат бўзилган эрда умидсизлик ва тушкунлик хукм суради. адолат тантана килган жамият юксакликка кутарилади. Хар бир тарихий даврда унинг рухини акс эттирадиган, халкнинг кадриятлари ва орзу-истакларига мос келадиган ғоялар кишиларнинг онги ва калбидан жой олган. Таъкидлаш жоизки, башариятнинг зиддиятли тарихи мобайнида хаётбахш ғоялар билан бир каторда, сохта ва тубан ниятлар, тажовўзкор ва гаразли фикрлар хам кур бўлган. бинобарин, халклар ва давлатлар тақдирига таъсири, ўзининг сифатларига кура ғоялар юксак ё тубан, бунёдкор ёки вайронкор, бўзгунчи ёхуд экстремистик, тажовўзкор бўлиши хам мумкин. Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, миллат тараққиётiga, унинг юксалишига хизмат киладиган, халкларни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган ғоялар юксак ғоялардир. Одамлар орасига нифок, халклар уртасига низо соладиган, кишиларни турли тарафларга ажратиб, адоват кўзгайдиган тубан фикрлар бўзгунчи ғояларга мисол бўлади. аслида бундай кабих ният ва сохта шиорлами ғоя деб аташ хам шартлидир. Кайси ижтимоий бирлик ёки катлам орасида таркалгани, кандай ахоли гурухлари ёки элат-миллатларни харакатга келтираётганига караб хам ғояларни турларга ажратиш мумкин. Сохиблари, яъни ғояни моддийлаштирувчи, амалиётга айлантирувчи куч ким эканига караб, синфий ғоя, миллий ғоя, умумхалқ ғояси, умуъминсоний ғоялар хам мавжуд бўлиши мумкин. Албатта, муайян бир халқ оммасини маълум бир тарихий шароитда харакатга ундаётган ғоя мазмунан умуъминсоний бўлиши хам ёки тор манфаатларни кўзлайдиган синфий ғоя жамият ва инсон манфаатларига зид бўлиши хам мумкин. **Миллий ғоя** халкнинг туб манфаатларини ифода этадиган, уни ўз олдига куйган мақсадлари сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган ғоядир. Ўз тарихи ва тараққиётининг туб бурилиш даврларида хар кандай миллат ва халк келажагини белгилайди, унга этишнинг ўзига мос уулларини танлайди. ана шу жараёнга хос ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ууналишлар билан барча ғоявий тамойилларини хам белгилаб олади. бунда бутун миллат учун умумий бўлган ғоялар нихоятда катта ахамият касб этади. «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов томонидан назарий жихатдан асослаб берилган «Ватан равнаки», «юрт тинчлиги», «Халк фаровонлиги», «Комил инсон», «Ижтимоий хамкорлик»,

«Миллатларо хамжихатлик», «Диний бағрикенглик» кабилар ана шундай умуммиллий ғоялар каторига киради. *Мафкура тушунчаси*. Хар кандай назария ёки таълимот бир тизимга солинган ғоялар мажмуидан иборат бўлади. Дунёқарашибнинг негизини ва муайян ишонч-эътиқоднинг асосини хам ғоя ташкил этади. Одамлар, ижтимоий синф ва катламларнинг, миллат ва давлатламинг манфаатлари ва мақсадлари хам ғояларда ифода этилади.

Ўз олдига куйган мақсади, кандай жамият курмокчи экани, бунга кандай йуллар ва воситалар билан эришмокчи булаётгани хақидаги ғоялар тизими хар бир миллат, халқ ва жамиятнинг миллий мафкурасининг асосини ташкил этади. Мафкура - муайян ижтимоий гурух ва катламнинг, миллат ёки давлатнинг эҳтиёжларини, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган ғоялаг, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимиридан. Турли ижтимоий тўзумлар, жамиятдаги хар хил табака ва катламларнинг мафкураси турлича бўлиши табиий. бунинг асосида манфаатларнинг турличалиги, уларни кондириш имкониятлари ва услубларининг хар хиллиги ётади. Синфий кутблашув кучайган, синфий кураш авж олган (ёки сунъий равишда кескинлаштирилган) тўзумларда мафкура ута сиёсийлашади, ахолини ўзаро карама-қарши килиб куяди. Ижтимоий хамкорликка асосланган, эркин демократик жамият барпо этишини кўзлаган давлатларда миллий мафкура ахолининг барча катламларини жисплаштиришга, умумманфаат ва ягона мақсад уулида бирлашишга чорлайди. Бундай мафкураларда зиддиятли жихатлар эмас, умуминсоний тамойиллар кучайиб боради. Ўзбекистон халкининг миллий истиқлол мафкураси айнан жамиятни жисплаштиришга, буюк келажак йулида яқдил харакат килишга, барпо этилаётган эркин фукаролик жамиятида хар бир юртдошимизнинг ўзига хос урни бўлишига эришишга сафарбар этади. Президентимиз Ислом Каримов мафкурага шундай таъриф берган: «Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқарашибига асосланган, айни вактда шу халқ, шу миллатнинг келажагини кўзлаган ва унинг дунёдаги умини аник- равшан белгилаб беришга хизмат киладиган, кечаги ва эртанги куни уртасида ўзига хос куприк бўлишга кодир ғояни мен жамият мафкураси деб биламан». бинобарин, миллий мафкура хар кандай халкни халқ, миллатни миллат киладиган, унинг йули ва мақсадларини аник-равшан чарогон этадиган маёkdir. Инсоният тарихи мобайнида турли шаклдаги жуда куплаб мафкуралар яратилган, бехисоб ижтимоий-сиёсий кучлар ўз ғоялар ва таълимотлари билан майдонга чиккан, мақсад ва ниятларига этишмок учун харакат килган. биз хар кандай мафкурани ғоялартизими сифатида талкин килар эканмиз, шуни унутмаслик керакки, бирор бир-мафкуранинг мохиятини англаб этиш учун факат унинг таркибидаги ғояларни тахлил килишнинг ўзи этарли эмас. Утмишда турли кучлар ва гурухлар ўз гаразли ниятларига эришиш, асл мақсадларини яшириш учун юксак ва жозибали ғоялардан фойдаланган. Энг ёвўз боскинчи ва энг разил гурухлар хам ўз кирдикорларини эзгу ғоялар билан никоблашга уринган. Демак, мафкуранинг мохияти факат унинг асосий ғоялари воситасида эмас, шу ғояларга эришиш усувлари ва воситалари, умумэътироф этилган тамойиллари, уламинг аксарият омма манфаатларига мослиги оркали хам намоён бўлади. Ўзининг мудхиш талаб-еҳтиёжлари ва ёвўз ниятларини бошка халклар хисобига

кондиришни кўзлаб харакат этувчи мафкуралар халокатга махкумдир. Мафкуралар, маъно-мохиятига кура, фалсафий, дунёвий, диний ва бошка турли таълимотлар асосида яратилади. Хилма-хил ижтимоий-сиёсий кучлар ўз мафкураларини яратишда сиёсий ғоялар билан бирга, диний окимлар ва илм-фан ютуклари га таянади, улардан назарий асос сифатида фойдаланади. **Мафкурунинг фалсафий илдизлари** хақида фикр юритганда, унинг фалсафа илми хулосалари га асосланиши назарда тутилади. бунга Гарбдаги Уйгониш даврини хамда урта асрларда ўз миллий давлатчилигини тиклай бошлаган Эвропа халкларининг хар бири ўзига хос мафкурасини яратганини мисол келтириш мумкин. Мазкур мафкуралар Рим империяси парчаланганидан кейин ўз давлатчилигига эга бўлган халкларнинг ўзига хос кадриятлари ва менталитети заминида вужудга келган миллий фалсафалари асосида шаклланди. Шу боис уша даврдаги италян, инглиз, францўз фалсафаси ўзи мансуб бўлган жамиятни бирлаштиришга хизмат килди. шу билан бирга, бу миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар, маърифий карашлар инсоният маданияти хазинасига салмокли хисса бўлиб кушилди. Кант, Гегел, Фейербах каби мутафаккирлар номи билан шухрат топган немис фалсафаси хусусида хам шундай фикрни айтиш мумкин. Жумладан, хакикий миллий хусусиятларга эга бўлган Гегел фалсафаси австрия империясидан ажралиб, мустакиллик уулини тутган Прусс монархиясининг давлат мафкураси даражасига кутарилган эди. **Мафкурунинг дунёвий илдизлари** маърифий дунёга хос сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий муносабатлар мажмуидан иборатдир. Инсоният асрлар мобайнида боскичма-боскич дунёвийлик сари интилиб келди. Умумеътироф этилган тамойиллар ва конун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тутувлик, динлараро бағрикенглик каби хусусиятлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этади. бундай жамиятда инсоннинг ҳак-хукуклари ва эркинликлари, жумладан, виждон эркинлиги хам конун йули билан кафолатланади. ана шундай жамият мафкураси «Дунёвийлик - дахрийлик эмас» деган тамойил асосида ривожланади, яъни диннинг жамият хаётида тутган уми ва ахамиятини асло инкор этмайди. **Мафкурунинг диний илдизлари** деганда, у инсон онги ва рухияти билан ўзвий бөглик экани ва шу боис унинг ғоявий илдизлари диний таълимотларга бориб такалиши тушунилади. яъни, купгина мафкураларда Авесто, Веда ва Упанишадлар,

«Забур», «Таврот», «Инжил» ва «Куръон» каби илохий китобларда зикр этилган эзгу ғоялар муайян даражада ўз ифодасини топганини курамиз.

Хитой халкининг тараққиёт йулини асослаб берган Кон-фу-ций ва Лао-цзининг таълимотлари хам диний карашларга асосланган эди. Бу таълимотлар асрлар мобайнида Хитой халкининг миллий мафкураси бўлиб келган. Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак боскичга кутарилади. бунга башарият тарихида учмас из колдирган Имом бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотуридий ва абу Райхон беруний, Имом Газзолий ва абу Наср Форобий сингари буюк заковат сохиблари ёнма-ён яшаб фаолият курсатган давр ёркин мисол була олади. бундай жараён бугунги дунёда амалиёт фалсафаси деб тан олинган прагматизм, хаёт фалсафаси бўлган экзистенциализм каби дунёвий ва диний

ғоялардан озикланган таълимотлар мисолида хам кўзга ташланмокда. Илмий кашфиётлар хам мафкура ривожига катта таъсир утказади. Замонавий фан ютуклари, жумладан, космонавтика, кибернетика соҳасидаги оламшумул янгиликлар, клонлаштириш, инсоннинг ген-насл ҳаритасини аниглаш каби буюк кашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирмокда.

Айни вактда юксак тараққиёт, глобаллашув жараёнлари, бир томондан, инсон акл-идроқининг имкониятларига, келажакка ишончни орттираётган булса, иккинчи томондан, Хиросима, Нагасаки, чернобил фожиалари, оммавий киргин куроллари, экологик ҳалокатлар, маънавий таназзул каби умумбашарий муаммоларни хам келтириб чикармокда. шундай экан, илм-фан ва маданият борасидаги ютуклардан оқилона фойдаланиш учун хам жамиятга соғлом ғоя, соғлом мафкура керак.

Ғоя ва мафкураларнинг шакллари.

Инсоният тарихи турли ғояламинг эзгулик ва ёвўзлик, озодлик ва истибдод, маърифат ва жаҳолатга хизмат килган мафкуралар шаклида намоён бўлганидан далолат беради. Ғоя мафкурага асос бўлади, мафкура эса муайян ғояни амалга оширишга хизмат килади.

Кадимги цивилизациялар тарихидан маълумки, уша даврларда одамламинг дунёқарashi, кабила ва элатламинг мафкураси афсона ва ривоятлар воситасида ифода этилган мифологик карашлар сифатида мавжуд бўлган. Жумладан, тотемизм, анимизм, фетишизм каби ибтидоий динлар жоннинг абадийлиги, табиатдаги нарса ва ходисаларнинг илохий кувватга эга экани тўғрисидаги хилма-хил ғоя ва карашларга асосланган. бу тугрида «Диншунослик» фанида кенгрок маълумотлар берилган.

Тараққиётнинг кейинги боскичларида миллий асосдаги хиндуизм, иудаизм, конфуцийлик сингари диний мафкуралар шаклланган. японлар эса ўзларининг миллий дини - синтоизмни яратган. Уларда диний тамойиллар билан бирга муайян миллатнинг ўзига хослиги, кадриятлари, менталитети ўз аксини топганлиги яккол кўзга ташланади. бу динлар миллат тарихининг у ёки бу даврида давлат дини ва мафкураси даражасига кутарилган. Масалан, конфуцийлик бир неча юз йиллар давомида Хитойда ана шундай мавкега эга бўлган. Тараққиёт жараёнида фалсафий ғоялар хам муайян тизим шаклини олган. Масалан, оламнинг вужудга келиши, мавжудлик конуниятлари, унинг асосини нима ташкил этиши каби масалалами Кадимги одамлар хилма-хил хал килганлар. Уларни фалсафий талкин этиш натижасида монизм ва дялизм каби, идеализм ва материализм сингари окимлар вужудга келган. Уларнинг ҳар бири ўз таъпо мазмунига эга эканлиги билан ажralиб туради. Ҳусусан, монизм - оламнинг асосини битта моҳият ташкил этади деб таълим берувчи юналиш булса, дялизм - оламнинг ибтидоси хам руҳий-илохий, хам моддий асосга эга эканини эътироф этувчи окимдир. Олам ва одамнинг яралиши, борликнинг яшаси ва ривожланиш конуниятлари, борлик ҳамда йуклик масалаларида руҳий ва илохийлик тамойилларини устувор деб билиш, мутлаклаштириш идеализмнинг асосини ташкил килади. Ундан фарқ

киладиган материализм айнан ана шу масалаларда модда (материя) ва унинг хоссаларини устувор деб билиш, мутлаклаштириш асосида шакланган.

Хозирги даврда мафкураларнинг намоён бўлиш масаласи долзарб масалалардан биридир.

Бугунги кунда диний фундаментализм ақидапарастлик каби бўзгунчи ғоялар жаҳон ҳамжамияти такдирига хавф солмокда. муайян тарихий даврларда баъзи мафкуралар давлат идеологияси даражасига кутарилган. Замонлар утиши билан уламинг айримлари ўз мавкеини йукотган, лекин миллат таънавиятининг таркибий кисми сифатида сакланиб колган. Халк улардан кувват олган, таънавий озикланган, улар оркали ўз кадриятларини саклаган. шу билан бирга бир-биридан фарқ қиладиган мафкуралар уртасидаги баҳс- мунозара ҳамда уларни муросага келтиришга интилевчи ғоялар мавжудлиги ҳам қадим замонлардан буён давом этиб келмокда. Худди шундай бир-биридан фарқ қиладиган, яъни худо ва илохий кадриятларни тамомила рад этувчи атеизм ва айнан шу ҳакикатлами мутлаклаштирувчи теизм уртасидаги баҳс-мунозара ҳам ўзок тарихга эга. бу баҳс - мунозара ҳозир ҳам давом этмоқда. XIX асрнинг 30-йилларида Францияда император Наполеон шахсига сигиниш ва фарангларни улуглаш билан боғлик шовинизм ғоялари кенг ёйилди. Кейинчалик у бир ҳукмрон миллатни бошка ҳалклардан устун куядиган, ёки бошка бирор ижтимоий субъектни мутлаклаштирадиган мафкуравий ақидага айланиб кетди. бугунги кунда «буюк миллатчилик шовинизм и», «буюк давлатчилик шовинизми», «Иркий шовинизм» каби иборалар учраб туради. Инсоният тарихида ўз талаб-ехтиёжларини бошка ҳалклар хисобига кондириш истаги талончилик ва боскинчилик, буюк давлатчилик ва тажовӯзкор миллатчилик, фаизм ва экстрем изм ғояларини юзага келтирган. бундай ғоялар ҳалклар бошига кур кулфат ва мусибатлар солган. Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзан бўзгунчи мафкура ўзининг сохта жозибаси, алдов макри билан омма онгини зах, жамиятда ҳукмрон мавкеини егаллаб олиши мумкин. Масалан, XX асрнинг 30-йилларида Италия ва Германияда фашизмнинг галаба қозониши нафакат италян ва немис ҳалкининг, балки дунёдаги миллионлаб инсонларнинг бошига чексиз кулфат солгани тарихнинг аччик сабокларидан биридир. Холбуки бу ғоялар мазкур давлатларда аср бошиданок намоён була бошлаган эди.

Масалан, Италияда 1910 йилдан «Миллий ғоя» номли журнал чика бошлаган, унда купрок агрессив миллатчилик тарғиб килинар еди. афсуски, у з даврида бунга кам эътибор берилди ва у охир оқибат ҳукмрон ғояга айланди. ана шу сабабдан ҳам бугунги кунда бутун дунёдаги тараккийпарвар гуманистик кучлар бундай фожиали ва ноҳуш холатлар тақрорланмаслиги учун ҳамжихатлик билан кураш олиб бориши ижтимоий зарурат бўлиб колди. Фаизм мисоли ғоя ва мафкура инсонпарварлик ва тараққиёт тамойилларини, ҳалк такдиридаги юксалиш заруратини, умуъминсоний кадриятларни ўзида акс эттираса, аксинча, бу интилишларни рад етса, мохиятига кура уларга зид булса, у жамият таназзулига сабаб бўлишини яккол курсатади. Ўз тарихини, асосан XIX асрдан бошлаган ана шундай

мафкуралардан бири- синфий антогонизм ғоялами мутлаклаштирган ва хокимиятни курол кучи билан егаллаб олган собик коммунистик тўзум мафкураси еди. Синфий кураш ғояси асосига курилган ва миллионлаб кишилар тақдирида машъум из колдирган бу мафкура жамиятни бир-бирига зид тарафларга ажратиб юборди.

Синфий кураш чизиги нафакат ижтимоий гурух ва катламлар оркали, хатто оилалар ва инсонлар рухияти оркали хам утказилди. Окибатда «гражданлар уруши»га назарий пойдевор куйилди. Инсон табиатига, унинг мохияти ва рухиятига зид бўлган биродаркушлик холати яратилди. Угил отага, ука акага, дуст ўз биродарига кул кутариши ёклаб чикилди, рагбатлантирилди. булар мардлик ва синфий онглилик намунаси деб талкин этилди. Натижада миллий кадриятлар топталди, миллионлаб кишилар халок булди, бутун - бутун халклар ўз ватанидан бадарга килинди. Зурлик асосига курилган ва зиддиятли тизимга асос бўлган бу мафкура дунёнинг олтидан бир кисмини егаллаган улкан салтанат ва социалистик лагер худудида этмиш йил хукм сурди. Охир-окибат ўзининг гайри инсоний ва гайри миллий мохияти, мустабид табиати туфайли таназзулга юз тутди. Ўзи таянган давлатни хам ўзи билан бирга олиб кетди. Ёвўз ғоя ва унга асосланган мафкураларнинг энг кур таркалган шаклларидан бири диний ақидапарастликдир. бундай ғоялар муайян даврларда Гарбда хам, шаркда хам хукмронлик килган, одамларга курдан-кур кабоҳатлар келтирган. Афсуски, бу ижтимоий иллат инсоният XXI асрга кадам куяётган хозирги даврда хам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга тақдид солм окда, муайян худудларни егаллаб олмокда. афсуски, бу ғоялар ортидан эргашадиганлар хозир хам бор. Улар бундай ғояларга асосланиб тинч ахолига қарши террорчилик, зуравонлик каби жиноятларни амалга оширадилар, ўз ниятларини кабих харакатлар оркали намоён килдилар. Кейинги 15йилда ақидапарастлар террори натижасида 140минг киши халок бўлган Жазоир ёки 20 йилдан ортикрок уруш бораётган афғонистон бунга яккол мисол була олади. Хуллас, ақидапарастлик, кандай шаклда булмасин, хамма замонларда хам жамият учун бирдек хатарли бўлиб, одамлар бошига куплаб кулфатлар келтиради. Хозирги даврда хам хамма нарсани инкор этишга, хеч кандай ижтимоий меъёр ва конун-коидаларни тан олмасликка даъват этувчи нигилизм, ёки кур холларда ватансизликни мутлаклаштирадиган космополитизм каби мафкуралар турли куринишларда намоён булмокда.

Фоя ва мафкураларнинг тарихий шаклларини, мазмун-мохиятини азал-азалдан эзгулик ва ёвўзлик, бунёдкорлик ва вайронкорлик уртасидаги кураш диалектикаси белгилаб келади. яъни боскинчилик, бошкалар хисобидан бойиш, тажовўзкорлик, ақидапарастлик мафкураларига карама-қарши улароқ, озодлик, мустакиллик ва адолат ғоялари ўзлуксиз майдонга чикиб, халкларнинг мўзаффар байрогига айланган.

Фоя ва мафкуранинг инсон ва жамият хаётидаги ахамияти.

Фоянинг инсон хаётидаги урни ва ахамияти жуда мухим фалсафий масаладир. Инсон ўзи ғояларни яратади, улардан куч-кувват олади. ўзи яратган ғоялар инсоннинг онги ва шуурини, тафаккури ва эътиодини егаллаб, унинг сохибига айланади. юксак ғоялар одамларни олижаноб мақсадлар сари этаклайди. Гояси этук, эътиоди бутун, кадриятлари юксак инсонгина мардлик намуналарини курсата олади. Хар бир халкнинг тарихи шу халқдан этишиб чиккан буюк сиймолар, мард каҳрамонлар ва фидойи инсонлар тарихи асосида битилади. Халкимизнинг широк ва Тумарис, Спитамен ва Муказанна, Темур Малик ва Жалолиддин Мангуберди, Амир Темурова Бобур Мирзо каби мард фарзандлари - буюк ғоя сохиблари дир. Минг йиллар утса хам, буюк аждодларимизнинг матонати ва каҳрамонлиги халкнинг хотирасидан учмайди. чунки улар юксак ғоялар - Ватан озодлиги, эл- юрт баҳт-саодати, илму урфон ривожи йулида жон фидо килганлар. Ахмад Яссавий 60йилдан зиёд умрини ер остида утказганида хам, Нажмиддин Кубро мугул боскинчиларига қарши жанг килганда хам улугвор ғоялар уларга сабр-бардош ва матонат ато этган. Жордано бруно жисму жонини егаллаган буюк ғоя туфайли гулхан алансасида хам ўз эътиодидан кайтмаган, Насими, товонидан сўйсалар хам, ишқи илохий деб жон берган. Жаҳон тарихидан, жумладан халкимизнинг утмишидан хам, кайси соҳада булмасин, мардлик ва жасорат курсатиш учун инсонга албатта улугвор ғоя керак эканига қурлаб м исоллар топилади. муайян бир ғоя дастлаб бирон-бир шахснинг онгига пайдо бўлади. айни пайтда и юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараққиёт уулидаги эзгу интилишларини акс эттиргани боис умуъминсоний хакикатга айланади.

Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётiga улкан таъсир курсатган назарий таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан акл-заковат, истеъодод ва теран тафаккур сохиблари мислсиз захмат чекканини курамиз. Сукрот ва Платон, Конфуций ва Зардушт, Алишер Навоийва Махатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яккол тасдигидир. Уларнинг хар бири ўз даврида ўзи мансуб халқни бирлаштирадиган улкан ахамиятга молик ғояларни яратганлар. бу ғояларга таяниб бунёдкорлик йулида, эзгу мақсадларга эришиш учун меҳнат килганлар. бу борада инсониятга «ўзини англамок буюк саодат» эканлигини англатган Сукрот хам, «халқни яккарам килдим», дея коникиш хиссини туйган Навоий хам, Хиндистон ва Покистон озодлиги йулида умрини бахшида айлаган Махатма Ганди хам бугунги авлодлар учун ибрат намунаси бўлган улуг инсонлардир. Тарих тажрибаси шундан далолат берадики, дунёда икки куч - бунёдкорлик ва бўзгунчилик ғоялари хамиша ўзаро курашади. бунёдкор ғоя инсонни улуглайди, унинг руҳига канот баҳишлайди. Сохибкiron амир Темурнинг пароканда юртни бирлаштириш, марказлашган давлат барпо этиш, мамлакатни обод килиш борасидаги ибратли ғоялари ана шундай эзгу ғоялар асос бўлган. бўзгунчи ғоя ва мафкуралар эса халклар бошига сунгсиз кулфатлар келтиради. бунга олис ва якин тарихдан қурлаб мисоллар келтириш мумкин. Урта асрлардаги салиб

юришлари, диний фанатизм ва атеизм, фашизм ва большевизмга асос бу лган гайриинсоний ғоялар шулар жумласидандир. Токи дунёда тараққиётга интилиш, бунёдкорлик хисси бор экан, жамиятда илгор ғоялар тугилаверади. бўзгунчи ғояларнинг вужудга келишига эса вайронкор интилишлар сабаб бўлади. шундай экан, уларга қарши курашга тайёр туриш, яъни доимо хушёр ва огох бўлиб яшамок хаётнинг асосий зарурати бўлиб колаверади. Миллий ғоя ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, ҳалкнинг ирода ва интилишларини акс эттирган тақдирда жам иятни бирлаштириб, унинг салоҳият ва имкониятларни тула юзага чикаришда бекиёс омил бўлади. Масалан, XX асрда дунё хамжамияти томонидан тан олинган японча тараққиёт моделини олайлик. япон миллий мафкураси «миллий давлатчилик тизими» (кокутай), «фукаролик бурчи», «япон рухи», «тадбиркорлик», «умуммиллийлик», «фидойилик», «ватанпарварлик», «патернализм», «жамоага садокат», «модернизация» каби ғоя ва тушунчалар ушбу мамлакатнинг бугунги кунда эришган юксак натижаларга пойдевор булди. Ғоявий заифлик ва мафкуравий бекарорлик эса миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур этказади, унинг тараққиётини оркага суриб юборади. Масалан, чингизхон боскини, чор истилоси даврларида айrim ҳукмдорларнинг ҳалкни бирлаштириб курашга сафарбар этмагани улкамизнинг қарамлик чангалига тушиб колишига сабаб бўлган. Хуллас, инсоният тарихи хилма-хил ғоя ва мафкураларнинг вужудга келиши, амалиёти, бир-бири билан муносабатидан иборат ўзлуксиз жараёндир. бу жараёнда турли ғоялар и ёки бу кучларга хизмат килиши, ўзига ишонган кишиларни қандай мақсадлар томон этаклашига караб бир-биридан фарқланади. Эзгу мақсадларга хизмат киладиган мафкураларга бунёдкор ғоялар асос булса, вайронкор ғояларга таянган мафкуралар ҳалклар ва давлатлами таназзулга этаклайди, одамлар учун сон-саноксиз кулфатлар келтиради. бу эса, ўз навбатида, ғоявий жараёнлар тарихини урганиш, улар зам иридаги мазмун-моҳиятни билиб олишни заруриятга айлантиради.

Хулоса

Миллий ғоя даставвал ҳар бир инсон учун энг яқин бўлган оиласвий муносабатлар – ота-она ва фарзандлар, ака-ука ва опа-сингиллар, қариндошуруглар орасидаги алоқаларни юксак маънавий қадриятлар асосига қуришни тақазо этади.

Ўзбек халқи яратган, жаҳон аҳли эътироф этган бетакрор ва буюк қадрият – Маҳалланинг хурмати ва эътиборини, унинг ўз-ўзини бошқаришдаги ролини ошириш ҳам миллий ғоянинг муҳим вазифасидир. Оламда ўзи туғилган, вояга етган юртни Ватан деб билмайдиган, қаерда қорин тўйиб, тириқчилик ўтса - шу юртда қоладиган одамлар ҳам бор.

Лекин, Ватан туйғуси, ватанпарварлик ҳисси – фақат етук ва фидойи, ҳақиқий ватанпарвар инсонларга хос бўлган улкан қадриятдир. Миллий ғояга садоқат - юксак ватанпарварликда, мустақилликни мустаҳкамлаш ва Ватан равнақини таъминлашга шахсий ҳисса қўшиш истагида намоён бўлади.

Ўз миллатининг тили ва маданиятидан, шу миллатга мансублигидан ор киладиган, унинг маданияти ва меросидан ўзини четга оладиган айрим кимсалар ҳам баъзан топилади. Аммо, ҳақиқий миллатпарвар инсон ўз халқи бошига кулфат келганда ҳам уни ташлаб кетмайди, миллий ғурур ва миллий ор-номусни ҳимоя қилишни, қадрлашни энг улуғ қадрият деб билади. Миллий ғоя бу қадриятни ҳар бир юртдошимизнинг онги ва қалбига сингдиришга хизмат қиласди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият. 2008.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Асарлар тўплами. 8 жилд – Т.: Ўзбекистон, 2000 .
3. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Асарлар тўплами. 11 жилд. Т.: Ўзбекистон, 2003
4. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси ҳалқни – ҳалқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин. // “Тафаккур” журнали, 1998, 2 сон.
5. Марказий Осиё: ғоявий жараёнлар ва мафкуравий таҳдид. Маъсул мухаррир К.Назаров Т., 2001
6. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси. Маъсул мухаррир. К.Назаров Т., 2001 й.